

UOT 81.091

ŞƏHLA FƏTƏLİYEVƏ*, SAMİRƏ HƏSƏNOVA*

BƏDİİ-FƏLSƏFİ ŞEİRİMİZ İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞINDA

Böyük filosof şair Seyid İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bədii-fəlsəfi şeirimizin əsasını qoymuş, bədii söz sənətimiz forma və məzmunca zənginləşdirmişdir. Onun ağıl idraki qaynağı olan şeirləri orta yüzilliklərin insan haqqında yazılmış könül şərqləridir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində nəsimi siyasi-fəlsəfi şeirin ilk böyük nümayəndələrindən biridir. Onun əsərlərində poetik fikirlərlə fəlsəfi fikirlər, müdrikliklə təbii insani duyğular birləşir və çox vaxt da ağıl, mühakimə, bədii fəlsəfi- vüsaət hissə duyğuya üstün gəlir. Məqalədə Nəsimi yaradıcılığında bədii-fəlsəfi fikirlər geniş şəkildə şərh olmuşdur.

Açar sözlər: *İmadəddin Nəsimi, poeziya, qəzəl, fəlsəfə, insan problemi.*

Böyük filosof şair İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bədii-fəlsəfi şeirimizin özülünü qoymuş, bədii söz sənətimizi forma və məzmunca zənginləşdirmişdir. Onun ağıl-idrak qaynağı olan şeirləri orta yüzilliklərin insanın haqqında yazılmış könül şərqləridir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Nəsimi siyasi-fəlsəfi şeirin ilk böyük nümayəndəsidir. Onun əsərlərində poetik fikirlərlə fəlsəfi fikir, müdrikliklə təbii insani duyğular birləşir və çox vaxt da ağıl, mühakimə, bədii-fəlsəfi vüsaət hissə duyğuya üstün gəlir. İctimai ədalət, yeni insan problemi, kamil insan haqqında düşüncələr, zülm və şərə qarşı mübarizə, insanın əqli-mənəvi gözəlliyinin təsdiqi bu poeziyanın əsasında durur. İnsanpərvərlik konsepsiyası Nəsimi yaradıcılığının əsas ruhu və pafosunu təşkil edir.

İlk yaradıcılıq çağlarında sufizmə meyl göstərən Nəsimi insanın həyat yolunu işıqlandıran, qəlbinə, ruhuna işıq saçan, mənəviyyatını saflaşdıran alı bir eşq günəşi vəsf edərək, insanda üzə çıxan allahı yeganə varlıq sayır. Zərrədən bir günəş axtararaq varlığın bir vücuddan yarandığını, insan həyatının şəriətlə başlayıb həqiqətlə tamamlandığını irəli sürür. Bütün insanlara eyni gözlə baxan şair insanlara dünya kədərlərini unutdurur, onları ruhən yüksəldən şeiri, nəغمə və musiqini ürəkdən bəyəndi. Könül tərbiyəsi və gözəlliyini insan ömrünün qayəsi sayırdı.

Aləmdə bu gün sənciləyin yar kimin var,
Gər var desən, yox, deməzsən, var, kimin var.
Ey buncuğu dürdanə satan gövhərinmi var,
Ta kim birləsən lölöi-sərvar kimin var. (1.s.279)

Nəsimi lirik qəhrəmanını düşünən və duyan bir aşiqdir. Saf, yüksək bir sevgi onu kamala çatdırır, əqli-ürfani gözəlliklər onun başlıca xüsusiyyətlərindəndir. Bu aşiq nəfs yolunu deyil, ali bir eşq yolunu tutan aşiqdir.

Aləmdə bu gün əhdi bütün yer ələ girməz,
Yandırdı tikən bağrımı gülzar ələ girməz.
Ey aşiq, onun zülfinə yapış bu cahanda,
Bir ancılayın dilbər-əyyar ələ girməz (2, səh 62).

Nəsimi sözü dirilik ruhu və can sayırdı, cahanın yaradıcısı kimi mənalandırırdı. Şairə görə söz öz-özünün tərcümanıdır, sözün eni dərinliyi tapılmaz, söz sonsuz və tükənməzdir.

Könüldə xəzinə olan söz, ilahi göylərin ən uca qatında, söz dənizi ucsuz-bucaqsızdır. Bütün bunlarla yanaşı, “aql isən sözünün müxtəsər et”-deyən sənətkar şeirdə yığcamlığı əsas məziyyət kimi yüksək qiymətləndirirdi.

Nəsiminin insanlıq haqqında təsəvvürlərini çox yüksək idi. “Bulunmaz” rədifli qəzəlinde kişilik igidlik iddiasında olanların sözü ilə işi arasında böyük ayrılıq görən şair hər çalma qoyan kişi saymır, öz zəmanəsində hünərsizlərin mənəb başında, hünər sahiblərinin isə mənəb və yardımdan uzaq qalmasını, könül quranın az, könül yıxanın çox olmasını, xalqın öz əməlini azmasını ürək yanğısı ilə bildirirdi.

Hər bihünər insafı yox, iş mənəbi tutdu,
Sahib hünər mənəbi idrar bulunmaz,
Xalqın əməli azdı, könül yıxıcı öküz,
Bir xəstə könül yapıcı memar bulunmaz (1, səh 17).

İdrak anlayışı, insanın özünün dərki Nəsimi yaradıcılığında ayrıca yer tutur. Şairə görə insan həyatı əqli-mənəvi yüksəliş mərhələlərindən ibarətdir: şəriət, təriqət mərifət və həqiqət. Bu mərhələlərdən keçib gedən insan müdriklik səlahiyyəti qazanır, haqqa qovuşur, həqiqəti arayıb tapır.

Şair avam xalqın etiqadına müxalif və idrakına sığmayan şeirlər söylərdi.

Məndə sığar iki cahən, mən bu cahə sığmazam,
Gövhəri-laməən mənəm, kövnü məkənə sığmazam.
Zərrə mənəm, günəş mənəm, çarilə pəncü şeş mənəm,
Sürəti gör bəyan ilə, çünki bəyanə sığmazam (3 səh, 146)

Nəsimin ilahi məzmununda yazdığı şeirlərində insan problemi əsas məsələdir. Böyük şair insanın gözəllik və səadətini onun könül sərbəstliyi və mənəvi azadlığını, əqli və mənəvi yetkinliyini hər şeydən üstün tutar, insanı həyatın maddi və mənəvi gözəlliklərindən layiqincə kam alamğa çağırır. Ona görə də insanın həyat sevgisinə qarşı çıxan hər nə varsa hamısını pisləyir tənqid və ifşa edir, onları şeytan adlandırır. Orta əsrlər həyatına və ictimai mühitə etiraz edən Nəsimi nadanlıqı çahilliyi ən böyük bəla sayır, şeirlərində yaşadığı dünyanın bədii mənzərəsini yaradır.

Nəsimi şeirlərindəki nəsihət və çağırışlar da mənəvi və ibrətamizdir. Nəsimi poeziyasında fəlsəfi axtarışlar və düşüncələr daha əzəmətli səslənir.

Yoxudur vəfası dünyanın aldanma, onun alına,
Rəngindən oldu münfəil hər kim boyandı halına.
Arısı yalandır, saqın dədlusuna aldanma kim,
Acıdır onun şəkəri, ağu qatılmış balına (2, səh 23).

Bədii söz sənətinin gözəl incilərini yaradan Nəsimi Azərbaycan ədəbi tarixində yeni bir üslub, deyim tərzini gətirmiş, poeziyamızı yeni surət və lövhələrlə zənginləşdirmişdir. Onun həyat sevgisi və duyğularını əks etdirən nəğmə və şərqilər məzmunca səmimi və aydındır. Ana dilindən alınan bədii ifadələr çox əlvan və rəngarəngdir. İmaməddin Nəsimi yaradıcılığı başdan-baş insan gözəlliyinin və insan nəslinin zərif cinsini canladır qadın gözəlliklərinin tərənnümü ilə doldurur. Qəzəllərinin birində böyük humanist şairimiz qadının ilahi gözəlliyi qarşısında köksünə sığmayan heyranlıq duyğularını belə dilə gətirir:

Allahü əkbər, ey sənəm, hüsnündə heyran olmuşam,
Qovsü-quzehdir qaşların, yayinə qurban olmuşam.
Üzündür ol cənnət gülü, boyun həqiqət sərvidir,
Eşqində mən bülbül kimi aləmdə dəstan olmuşam
Kövmü məkandan keçmişəm, mənə şərəbin içmişəm
Cananın üzün görmüşəm, başdan ayaq can olumuşam
(4, səh 135)

Nəsimi şeirində musiqi ahəndarlığı, ritm onun əsas bədii ünsür və məziyyətlərindən biridir. Nəsimi insan gözəlliyini təbiət gözəlliyindən daha ülvi və mənəvi sayırdı. Şairə görə

sanki təbiət yer göy öz gözəlliyini, tərəvətini insandan alırdı.

Nəsimiyə görə ən kamil insan öz əqlində və məsləki uğrunda meydana atılan insandır. Yüksək bədii zövqə malik olan Nəsimi incə, zərif və yeni-yeni mübadilə, bənzətmə və istiarələri şeirə gətirmişdir. Bədii mübaligəyə daha geniş yer verən şair öz poetik və fəlsəfi fikirlərini aydın və səmimi bir dil ilə üzə çıxarır.

Ayın hilalı əgərçi günəşdən alır nur,

Bu ayın gör ki, günəş alır hilalından. (2, səh 15)

Ay öz işığını günəşdən alır. Ancaq bu gözəli gör ki, günəş onun üzündən öz nurunu alır. Bu yerdə Nəsimi sevgilsinin adını çəkmir. Ancaq ay deyəndə həm də sevdiyi gözəli nəzərdə tutur, ay və günəş əfsanəsini yada salır.

Nəsimi yaradıcılığında insan gözəl, sevimli və ucadır. Onun ağılı və idrakı ilə yanaşı, zahiri aləmi də öz tərəvətli və gözəlliyi ilə seçilir. Şair insanın üzündə, varlığında tanrının öz əlamət və keyfiyyətlərini axtarır tapmaqla insanı ucaldır, ülviləşdirir, onun mənəvi və cismani əzab-əziyyət verənlərə qarşı öz etiraz səsinə qalır. İnsan gözəlliyi haqqında yazdığı şeirlərində onun hüsnü-cəlalında öz gözəllik idealını axtarır tapır, dünya və həyatı insandan ayrı təsəvvür etmirdi.

Nəsimi bu qənaətə gəlmişdir ki, insanın həm incidir, həm sədəfdir, həm yaradandır, həm yaradıcıdır, həm qızıl güldür, həm yasəməndir. Bütün bu gözəlliklər, varlıq yer və göy ona xidmət üçün yaradılmışdır. İnsansız bütün aləm mənasız və miskin görünə bilər.

Nəsiminin fəlsəfi şeirləri ilə yanaşı dünyəvi şeirləri də vardır. Nəsimi yerdən, göyün sirlərini axtaran düşünən və düşündürən bir şairdir.

Bədii söz sənətinin gözəl, solmaz incilərini yaradan Nəsimi Azərbaycan şeirinə yeni deyim və söz düzümü, ifadə-üslub gözəllikləri gətirmişdir.

Bahar oldu, gəl ey dilbər taman qıl bu gülzarə,

Buraxdı qönçələr pərdə bəsarət,

Bülbülü-zarə

Çəmələr müxtəlif oldu, nəzər əlvən çiçəklərdən

Açıldı lələvü nəsrin, şükufə gəldi əşcarə (1, səh 54)

Nəsimi şeirində aşiq haqqı özündə tapan və duyan bir insandır. Haqqı özündə tapmaq isə həqiqəti, gerçəkliyi duymaq deməkdir. Ən böyük həqiqət də öz varlığında ali bir qüvvənin əbədi bə əzəli keufiyyətlərini duymaqdır. Həqiqəti ucalığı və ülviyyəti görəndə gözə malik olmaqdır.

Şairə görə həqiqəti görəndə bəsinət gözü də insan üzündə allahı görəndə, sevən gözdür.

Utandır arifin əqli, sənə insan demək neyçün

Ki, insandır deməz kimsə sənə ya xəliqəl insan (2.səh.8)

Şairə görə kim ki, insanda haqqı görmür, o heç zaman həqiqəti guya bilməz. Haqqı da ancaq kamil və yetkin insan görə bilər və belə insanlar da allah kimi sevilməyə alqışa layiqdir. Kamil insan öz ağılı və eşqi ilə insanların gözləri qarşısından zülmət pərdəsini qaldırmağa, həyata günəş kimi işıq saçmağa qadirdir.

Nəsimi şeiri öz bədii metodu baxımından şərq ədəbiyyatı ənənələri ilə yaxından bağlıdır. O, öz sələflərindən Şeyxoğlu, Səyyad Həməzə, Aşiq Paşa, Əhvadi, Qazi Bühranəddin və başqa şairlərin şeirlərinə nəzirlər yazmışdır. Bununla yanaşı Nəsimi yaradıcılığı da şərq ədəbiyyatına güclü təsir göstərmişdir. Bir sıra şairlər Nəsimi əsərlərinin bədii gözəlliklərindən öyrənmiş, onun humanist ideyalarından, mübariz və döyüşkən poeziyasından ilham almışlar. Əlişir Nəvəni, Fuzuli, Həbib, Xətai, Cahanşah Həqiqi və başqaları Nəsimi irsinə dərin rəğbət bəsləmişlər.

Nəsimi yaradıcılığını Azərbaycan bədii və fəlsəfi fikri tarixində yeni bir hadisədir. Şairin öz zəmanəsindən başlayaraq bu günə qədər onun parlaq istedadı, humanist ideyaları haqqında

qiymətli mülahizələr irəli sürülmüş bir sıra dəyərli əsərlər və məqalələr yazılmışdır. Məhəbbət və gözəllik, ağıl və ifrak nümunəsi olan Nəsimi poeziyası, türk xalqlarının ədəbiyyatında böyük əks-səda doğurmuşdur. Onun ölümsüz şeirləri bu gün də öz tərəvət və rayihəsi ilə rəğbət doğurur, ürəklərə yol taparaq sevilir.

Nəsimi şeiri oxucuya müdiriklik aşılayır, onu mənə yüksəldir, göylərə ucaldır və məslək döyüşlərinə səsləyir. Zəmanəsinin eşq günəşi kimi parlayan şair orta çağların poeziya göylərinə bir aydınlıq, şəfəq gətirmiş, ana dilimizi bə bədii sözümüz yeni-yeni zirvələrə qaldırmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. İmadəddin Nəsimi “Mən bu cahana sığmaram” Bakı, Gənclik 1991, 384 s.
2. İmadəddin Nəsimi seçilmiş əsərləri. Bakı, “Maarif” Nəşriyyatı 1985, 126 s.
3. Salman Müntəz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, Yazıçı 1986, 170 s.
4. Nəsimi seçilmiş əsərləri Azərnaşr Bakı. 1973, 676 s.

**Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: samire_hasanova@gmail.com*

Shahla Fataliyeva, Samira Hasanova

The artistic and philosophical poetry of Imadaddin Nasimi

The great philosopher and poet Seyed Imadaddin Nasimi laid the foundations of our literary and philosophical poetry in the history of Azerbaijani literature enriched the art of word writing in form and content. His poems, which are the source of his intelligence, are medieval human-minded poets.

Nasimi in one of the first great representatives of political and philosophical poetry in the history of Azerbaijani literature. His writings combine philosophical thoughts and philosophical thoughts, natural human emotions with wisdom, and often dominate the mind, judgment, artistic philosophical and sensual part. The article extensively explains the literary and philosophical ideas in Nasimi's creativity.

Keywords: *Imadaddin Nasimi, poetry, ghazal, philosophy, human problems.*

Шахла Фаталиева , Самира Гасанова

Художественно-философская поэзия Имададина Насими

Великий философ и поэт Сейед Имададина Насими заложил основы нашей литературной и философской поэзии в истории азербайджанской литературы, обогатил искусство написания слова по форме и содержанию.

Его стихи, которые являются источником его интеллекта, являются средневековыми искусственными поэтами человеческого рода.

Насими является одним из первых великих представителей политической и Фи-

лософской поэзии в истории азербайджанской литературы. Его сочинения сочетают философские мысли и философские мысли, естественные человеческие эмоции с мудростью и часто доминируют над умом, суждением, художественной философской и чувственной частью. В статье подробно объясняются литературные и философские идеи в творчестве Насими.

Ключевые слова: *Имададдина Насими, поэзия, призрак философия, проблемы человека*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: İlk variant 13.01.2020

Son variant 19.03.2020